

LIETUVOS KAIMO GYVENAMŲJŲ VIETŲVIŲ POKYČIŲ TYRIMAI

Pranas Aleknavičius^a, Marius Aleknavičius^b, Sigita Akelaitytė^c

*Aleksandro Stulginskio universitetas, Žemėtvarkos ir geomatikos institutas,
Universiteto g. 10, LT-53361 Kaunas-Akademija, Lietuva*

El. paštas: ^apranas.aleknavicius@gmail.com (korespondencijos autorius);

^bamarius@takas.lt; ^csigitakela@yahoo.com

Įteikta 2014 02 04; priimta 2014 04 15

Santrauka. Straipsnyje pateikiama gyventojų surašymo statistinių duomenų analizė pagal savivaldybes ir kaimo gyvenamąsias vietas, taip pat savivaldybių teritorijų bendrųjų planų analizė. Nustatyta žemės ūkio dirbančiųjų ir gyvulių laikančių šeimų skaičiaus mažėjimo įtaka kaimo gyventojų ir žemės ūkio veiklos subjektų ūkių išsidėstymo tankumui. Analizuojamos stambiosios kaimo gyvenvietės sugrupuotos pagal jų dislokaciją į priemiestines bei atskirai išsidėsčiusias gyvenvietes, tarp jų miestelius ir buvusias žemės ūkio įmonių centrinės gyvenvietės, nustatyta jų pokyčių dinamika. Išnagrinėtos galimybės reguliuoti kaimo gyvenamųjų vietovių plėtrą rengiant savivaldybių teritorijų bendruosius planus – parinkti vystymui perspektyvius lokalius centrus, reikalingus šeimoms ir ūkininkams subjektams aptarnauti agrarinėse bei kitose aplinkinėse vietovėse. Tai padėtų išsaugoti našias žemės ūkio naudas ir intensyvuoti tradicinę žemės ūkio veiklą, ypač probleminiuose rajonuose, kuriuose yra sparčiai nykstančių kaimų.

Reikšminiai žodžiai: gyvenamosios vietovės, žemės ūkio paskirties žemė, miestelis, kaimas, bendrieji planai.

Nuoroda į šį straipsnį: Aleknavičius, P.; Aleknavičius, M.; Akelaitytė, S. 2014. Lietuvos kaimo gyvenamųjų vietovių pokyčių tyrimai, *Journal of Architecture and Urbanism* 38(2): 161–172.

Įvadas

Spartus Lietuvos gyventojų skaičiaus mažėjimas yra viena iš priežasčių, kad atskiros šalies teritorijos dalys vystosi netolygiai. Tai turi įtakos ir racionaliam ariamosios žemės bei kitų gamtos išteklių naudojimui bei žemės ūkio gamybos intensyvumui. Šie procesai nagrinėtini ir vertintini atsižvelgiant į žemės administravimo politiką formuojančių tarptautinių bei Lietuvos programinių dokumentų nuostatas. Pavyzdžiui, Torremolinos chartijoje, nustačiusioje teritorijų planavimo principus bei tikslus, nurodyta, jog „labai svarbu sukurti priimtinas gyvenimo sąlygas kaime, kalbant apie visus ekonominius, socialinius, kultūrinius ir aplinkosaugos aspektus, taip pat infrastruktūrą ir patogumus, o atskirti pagal išsivysčiusias ir periferines bei arti didmiesčių esančias kaimo vietas“ (European... 1983). Europos kaimiškųjų sričių chartijoje pažymėta, jog būtina išvengti prasidėjusių neigiamų tendencijų – kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimo ir tradicinio ūkininkavimo būdo praradimo. Siūlomos priemonės: jaunųjų ūkininkų

rėmimas, verslo, amatininkystės ir kaimo turizmo skatinimas, gyvenamųjų namų statyba, šiuolaikinės transporto ir ryšių sistemos plėtojimas, kultūriniam kaimiškajam kraštovaizdžiui formuoti ir apsaugoti palanki ūkinė veikla (European... 1996). 1996 m. priimtoje „Stambulo deklaracijoje dėl gyvenviečių“ (Stambulo... 1996) teigiama, kad kaimo ir miesto plėtra tarpusavyje yra susijusi. Deklaracijoje nurodoma, kad, gerinant gyvenimo sąlygas miestuose, privalu plėtoti ir kaimo infrastruktūrą, viešąsias paslaugas, didinti užimtumo galimybes ir kitaip didinti kaimo regionų patrauklumą. Būtina plėtoti kompleksinę gyvenviečių tinklą ir kiek įmanoma mažinti migraciją iš kaimo į miestą. Lietuvos Respublikos teritorijos bendrajame plane (Lietuvos... 2002) nurodyta, jog vienas iš Lietuvos teritorijos raidos strateginių tikslų yra: „siekti racionalios ir tikslingos gyventojų koncentracijos ir depopuliacijos tendencijų pusiausvyros stiprinant silpnąsias gyvenamųjų vietovių tinklo grandis“.

Kaimo gyventojų skaičius Lietuvoje sparčiausiai mažėjo XX a. antrojoje pusėje dėl suaktyvėjusios urbanizacijos (didžiųjų miestų augimo), nuosavybės teisių į žemę praradimo, sąlygos gyventi ir dirbti kaime tapo ne tokios palankios lyginant su kitomis ūkinės veiklos sritimis, taip pat sumažėjo gimstamumas (Aleknavičius 2007). Dar viena priežastis – gyventojų persikėlimą į miestus XX a. antrojoje pusėje lėmė spartus pramonės augimas. Miestų vystymasis turėjo įtakos esminėms visuomenės švietimo, profesinės struktūros, būsto ir net kasdieninės buitinės elgsenos permainoms. Šiuo metu didžioji dalis dabartinių miesto gyventojų – prieš tris ar daugiau dešimtmečių iš kaimo gyvenamųjų vietovių atvykę asmenys ir dabartiniai jų palikuonys (Jasaitis, Šurkuvienė 2006). G. Kuliešis ir L. Pareigienė (2011) nurodo, kad per pastaruosius du dešimtmečius gyventojų kaitą būtų galima apibūdinti kaip depopuliaciją, nes gyventojų skaičius nuolat mažėjo visoje šalyje, išskyrus sostinę Vilnių. E. Kriaučiūnas ir G. Ribokas (2012) pabrėžia, kad atokesnėse teritorijose, kuriose žemės ir miškų ūkis neturi veiklos alternatyvų, kaimo gyventojų skaičius intensyviai mažėja. Formuojasi retai gyvenamų teritorijų arealai; anksčiau tai buvo būdinga Rytų Lietuvai, pastaraisiais metais kaimo teritorijos itin sparčiai retėja ir kituose regionuose. Aleknavičius (2007) teigia, kad nesant gyventojų žemė dirvonuoja ir palaipsniui tampa netinkama naudoti be papildomų melioracinių priemonių. Dėl tolesnio kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimo gali būti apleidžiami ar ekstensyviai naudojami derlingų dirbamųjų žemių plotai ir išnykti kaimai. Tačiau kaimo gyventojų pokyčiai sieitini ir su žemės naudojimo žemės ūkiui intensyvumu. Teritorijose, kurioms būdingi potencialiai derlingiausi dirvožemiai, yra didesnis žemės ūkio naudmenų procentas, daugiausia dėl melioracijos darbų sukultūrintų žemių, gaunama daugiau pajamų.

Nagrinėdamas kaimo gyvenviečių raidos pokyčius E. Kriaučiūnas (2013) teigia, kad jie vyksta chaotiškai, o gyvenvietėse vykstantiems demografiniams, socialiniams ir ekonominiais procesams valstybės ir savi-valdybių institucijų įtaka nėra labai didelė. Akivaizdu, kad trūksta ne tik finansinių išteklių, bet ir vieno bendrojo valstybinio požiūrio į kaimo gyvenviečių ateitį. L. Dringelis (2013) nurodo, kad besikeičianti demografinė situacija, kuri yra susijusi su Lietuvos ekonomine būkle, yra svarbus veiksnys, lemiantis urbanistinius pokyčius – miestų, miestelių ir kaimų mažėjimą bei nykimą. Tai užburtas ratas, kurį sudaro minėtų veiksnių – ekonomikos, demografijos ir urbanistikos – koreliacija. Vidickienė ir Melnikienė (2008) nurodo, kad laikui bėgant regionų konkurencingumas vis labiau priklausys nuo to, kiek jie gali pritraukti žmogiškųjų išteklių. Dėl šios priežasties prastesnėje padėtyje atsidsurs

kaimo teritorijos, nes aktyvėjantys vidinės migracijos procesai šalyje ir vykstanti tam tikrų teritorijų depopuliacija blogina ekonominę ir socialinę aplinką, mažina regionų potencialą bei konkurencingumą. Kaimo regionai turi konkuruoti dėl investicijų ir kvalifikuotos darbo jėgos su kitomis Europos Sąjungos šalimis ir Lietuvos miestais.

Anglijoje, JAV, Švedijoje ir Australijoje buvo atlikti tyrimai, kurių metu nustatyta, kad trečdalis migruojančiųjų šalies viduje pagrindinis motyvas yra užimtumas ir įsidarbinimo galimybės. Likusieji asmenys gyvenamąją vietą keičia dėl kitų priežasčių (Morrison, Clark 2011; Niedomysl 2006). Taigi žmonių migracijai įtakos turi ir jų asmeniniai poreikiai bei aplinka.

Pasak Jasaičio ir Šurkuvienės (2006), svarbiausiu prioritetu šiuolaikinio strateginio valdymo procese turėtų būti visų regionų darnios plėtros įgyvendinimas. Jasaitis (2008) nurodo, kad būtina atkurti kaimo vietovių buitinio aptarnavimo sistemą ir sustabdyti kaimo socialinės atskirties didėjimą. Atkočiūnienė ir Giedraitis (2013) teigia, kad ypač svarbu stiprinti kaimo vietovių gyvybingumą, didinti gyventojų užimtumą ir pajamų stabilumą.

Lietuvos Respublikos teritorijos bendrajame plane (Lietuvos... 2002) nurodoma, kad plėtojant miesto ir kaimo teritorijų ryšius būtina atkurti gyvenamųjų vietovių sistemas naujomis socialinėmis ir ekonominėmis sąlygomis. Svarbi grandis būtų seniūnijų centrų, t. y. mažų miestų ir miestelių, kaip žemės ūkio gamybos ir kaimo gyventojų aptarnavimo, iš dalies miesto gyventojų rekreacijos centrų, plėtojimas. Šiuos klausimus nagrinėję autoriai siūlo geriau integruoti miestus ir regionus, sudaryti sąlygas darniam mažų ir vidutinio dydžio miestų tinklui, išvengiant miestų driekos ir kaimo gyvenamųjų vietovių depopuliacijos (Čereškevičius 2012). XXI amžiuje Lietuvos miesteliai turi būti plėtojami siekiant užstatymo kompaktiškumo, darnos ir gyvenimo kokybės. Jų išsidėstymas šalies ar regiono teritorijose turėtų būti kiek įmanoma tolygesnis, o aprūpinimas visapusiška infrastruktūra turėtų mažinti skirtumus tarp kaimo ir miesto (Burinskienė, Lazauskaitė 2010). Lietuvos kaimo gyvenamosios vietovės turi būti vystomos vadovaujantis bendraisiais teritorijų planavimo dokumentais, parengtais atlikus išsamią vykstančių procesų analizę. Kaip pažymi Baležentis (2011), kaimo vietovių vertinimas darnaus vystymo požiūriu gali būti taikomas formuojant kaimo vystymo politiką ir rengiant strateginius dokumentus. Bendrasis planavimas turi tapti integralia socialine, ekonomine ir aplinkosaugos priemone. Būtina pasiekti, kad plėtra būtų susieta su adekvačiu socialinės ir inžinerinės infrastruktūros vystymu (Pakalnis, Bardauskienė 2012).

Formuojant gyvenamųjų vietovių vystymo politiką, rengiant, priimant ir įgyvendinant kaimo vietovių pokyčių valdymo spendimus, būtina remtis strateginėmis išvalgomis, orientuotomis į ilgalaikę perspektyvą (Atkočiūnienė, Vaišnoraitė 2012). Kaip rodo kitose šalyse atlikti tyrimai, padidinus investicijas į žemės ūkį, jų sukuriamą vertę yra didesnė nei vien tik iš žemės ūkio produkcijos gaunamos pajamos, nes kaimuose buvo sukurtos sąlygos, tinkamos vystyti kitoms sritims, tokioms kaip kultūra ar švietimas, ir tai padidino šių kaimų plėtros strategines galimybes.

Europos Bendrijų statistikos tarnyba prognozuoja, kad 2060 m. pradžioje Lietuvoje gyvens ketvirtadaliu mažiau gyventojų negu dabar. Tarp Europos Sąjungos šalių Lietuvą depopuliacijos tempu lenkia tik Latvija ir Bulgarija (Kasnauskienė ir kt. 2009). Taigi, įvertinant tai, kad gyventojai pastaraisiais metais turi tendenciją koncentruotis miestuose, reikėtų didesnę dėmesį skirti kaimo gyvenviečių plėtrai ir vystymuisi.

Siekiant reguliuoti kaimo plėtros procesus, būtinos priemonės – teritorijų planavimo dokumentai, ekonominė tikslinė parama ir žemės naudojimą bei teritorijų tvarkymą reglamentuojančių norminių teisės aktų tobulinimas (Aleknavičius 2007). Šiame straipsnyje atliktų tyrimų *tikslas* – išnagrinėti kaimo apgyvendinimo sistemos pokyčius Lietuvos savivaldybėse ir gyvenviečių plėtrai reguliuoti taikomas priemones. Tikslui pasiekti keliami *uždaviniai*:

- išanalizuoti gyventojų ir žemės ūkio veiklos subjektų ūkių išdėstymo tankumą bei jo pokyčius;
- nustatyti kaimo gyvenamųjų vietovių struktūrą pagal jų dydį ir išsidėstymą bei kitimo tendencijas;
- išnagrinėti galimybę planingai reguliuoti stambiųjų kaimo gyvenviečių plėtrą rengiant savivaldybių teritorijų bendruosius planus.

Tyrimo metodika

Tyrimų tikslui ir keliamiems uždaviniams pasiekti buvo taikomi informacijos paieškos, sisteminimo, kartografinės medžiagos analizės, statistinių duomenų analizės, mokslinės literatūros analizės, lyginamosios analizės ir apibendrinimo metodai. Tyrimams panaudoti strateginiai ir teritorijų planavimo dokumentai, Statistikos departamento duomenys apie gyventojų surašymo rodiklius. Gyvenamųjų vietovių klasifikacinė analizė atlikta panaudojus valstybės įmonės Valstybės žemės fondas žemėlapius su kartografuotais objektais – miestų ir kaimų ribomis, išdėstytomis urbanizuotomis teritorijomis ir vienkiemiais. Savivaldybių teritorijų bendrųjų planų analizei panaudoti jų aprašomoji (tekstinė) dalis bei brėžiniai (grafinė dalis), skel-

biami internete. Statistinių duomenų analizei panaudotos kompiuterinės programos, taikyti matematiniai statistiniai metodai.

Tyrimo rezultatai

Kaimo gyvenamųjų vietovių išsidėstymas ir jam įtakos turintys veiksniai

Kaimo gyvenamųjų vietovių išsidėstymas Lietuvoje vyko istoriškai, įgyjant žemę nuosavybės ar valdymo teise. Dažniausiai šie procesai susiję su ūkininkavimu, naudojant žemę žemės ūkio produkcijai auginti. Todėl pagrindiniu kaimo apgyvendinimo sistemos tankumo rodikliu (*Y*) tyrimuose pasirinktas ūkių skaičius, tenkantis 100 ha žemės ūkio paskirties žemės. Ūkiu laikomas žemės ūkio veiklos subjekto valdomas teritorinis vienetas, naudojantis (pagal Visuotinio žemės ūkio surašymo duomenis) ne mažiau kaip 1 ha žemės ūkio naudmenų. Siekiant nustatyti priežastis, dėl kurių gyventojų tankumas atskirose administracinėse teritorijose (savivaldybėse) yra skirtingas ir jo pokyčiai vyksta nevienodu intensyvumu, išnagrinėta:

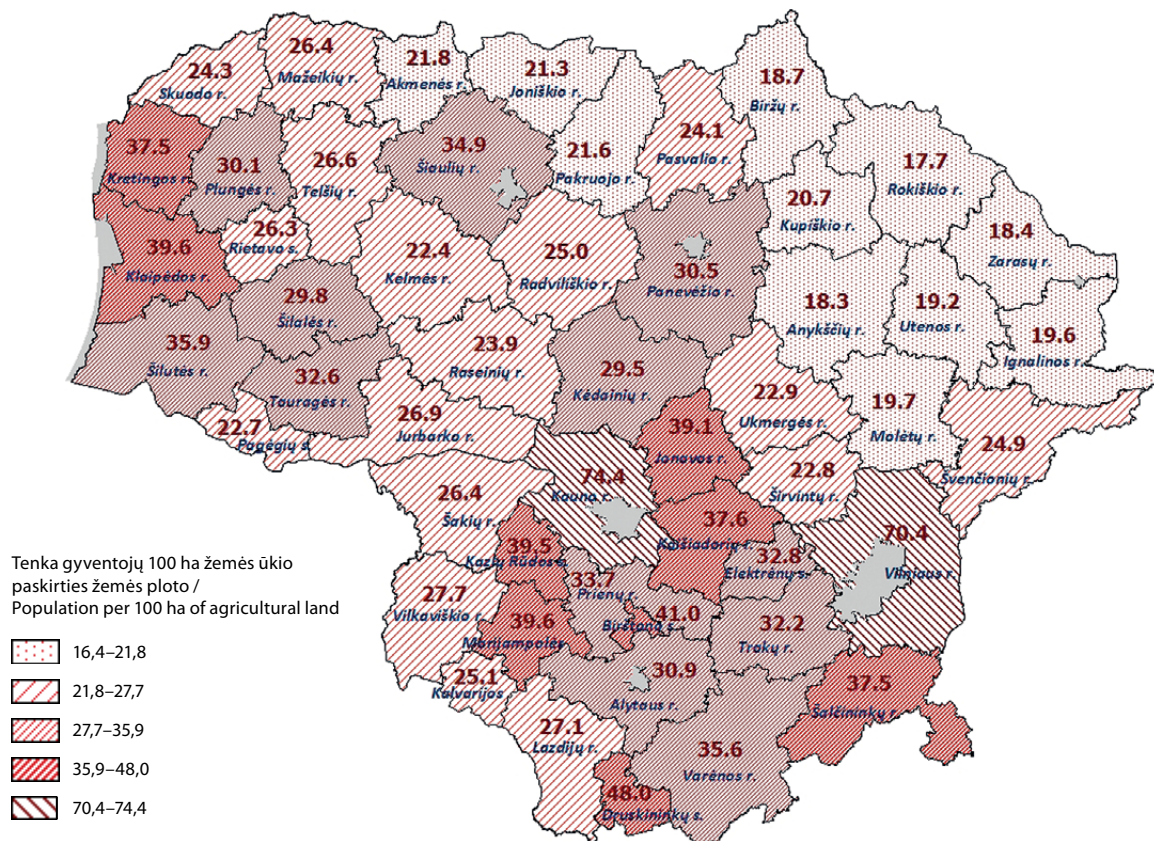
- 1) ūkių tankumo priklausomybė nuo kaimo gyventojų tankumo – ploto vienetai (100 ha žemės ūkio paskirties žemės) tenkančio kaimo gyventojų skaičiaus, buvusio 2001 m. gyventojų surašymo metu. Šis rodiklis yra santykinai stabilus ir gali parodyti ilgalaikio kaimo apgyvendinimo sistemos formavimosi pasekmių įtaką ūkių tankumui. Kaip matyti iš 1 pav., tankiausiai apgyvendinti Vilniaus ir Kauno rajonai (70,4–74,4 gyv./100 ha). Didesnis kaimo gyventojų tankumas yra Pietų Lietuvoje (30,9–48,0 gyv./100 ha), mažiausias tankumas – Šiaurės ir Šiaurės Rytų Lietuvoje (17,9–24,9 gyv./100 ha);
- 2) ūkių tankumo priklausomybė nuo žemės ūkio veiklos pokyčių intensyvumo per laikotarpį tarp Visuotinio žemės ūkio surašymo metų – 2003 m. ir 2010 m. Žemės ūkio veiklai apibūdinti pasirinkti rodikliai, kurie susiję su ūkininkavimu: žemės ūkyje užimtų darbuotojų skaičius, šeimų, laikančių galvijus, skaičius ir šeimų, laikančių kiaules, skaičius. Iš viso Lietuvoje per minėtą 7 metų laikotarpį žemės ūkyje užimtų darbuotojų skaičius sumažėjo nuo 545 381 iki 369 033 (36,3 %), galvijus laikančių ūkių skaičius – nuo 210 054 iki 101 590 (51,6 %), kiaules laikančių ūkių skaičius – nuo 169 172 iki 68 103 (59,7 %).

Siekiant eliminuoti stambiųjų miestų įtaką tyrimų rezultatams, į skaičiavimus neįtraukti priemiestiniai Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos rajonai.

Regresinė porinės koreliacijos priklausomybės analizė parodė vidutinio ir pastebimo stiprumo ryšio glaudumą tarp šių rodiklių:

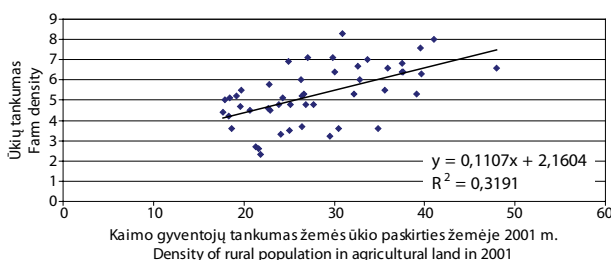
1. Ūkių tankumo (Y) ir kaimo gyventojų tankumo (X_1 , 2 pav.).

2. Ūkių tankumo (Y) ir žemės ūkio veikla užsiimančių darbuotojų skaičiaus pokyčių per 2003–2010 m. laikotarpį (X_2): ploto vienetai tenkantis ūkių skaičius didesnis tose savivaldybėse, kuriose lėčiau mažėjo dirbančių žemės ūkyje asmenų skaičius (3 pav.).

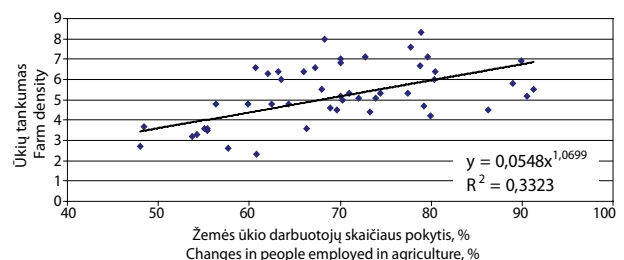
1 pav. Kaimo gyventojų tankumas 2001 m.

Fig. 1. Density of rural population in 2001

2 pav. Ūkių tankumo (ūkių, naudojančių daugiau kaip 1 ha žemės ūkio naudmenų, skaičiaus 100 ha žemės ūkio paskirties žemės ploto 2010 m.) priklausomybė nuo kaimo gyventojų tankumo (X_1) – gyventojų skaičiaus, tenkančio 100 ha žemės ūkio paskirties žemės ploto (2001 m.)

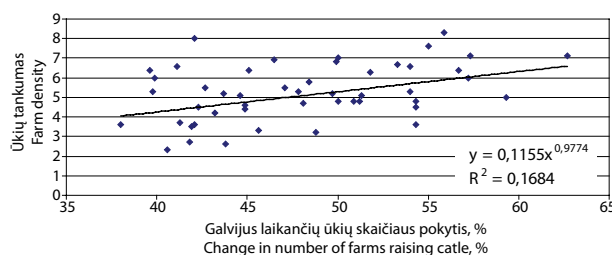
Fig. 2. Dependence of farm density (households using more than 1 ha of agricultural land per 100 ha of agricultural land in 2010) on the rural population density (X_1) – population per 100 hectares of agricultural land (2001)

3 pav. Ūkių tankumo (ūkių, naudojančių daugiau kaip 1 ha žemės ūkio naudmenų, skaičiaus 100 ha žemės ūkio paskirties žemės ploto 2010 m.) priklausomybė nuo X_2 – žemės ūkyje užimtų darbuotojų skaičiaus pokyčių % per 2003–2010 m. laikotarpį

Fig. 3. Dependence of farm density (households using more than 1 ha of agricultural land per 100 ha of agricultural land in 2010) on X_2 – changes in % of people employed in agriculture over 2003–2010

3. Ūkių tankumo (Y) ir šeimų, laikančių galvijus, skaičiaus pokyčių per 2003–2010 m. laikotarpį (X_3): ploto vienetui tenkantis ūkių skaičius santykinai didesnis tose savivaldybėse, kuriose lėčiau mažėjo karves ir galvijų prieauglį laikančių ūkių skaičius (4 pav.). Analogiška priklausomybė nustatyta ir tarp ūkių tankumo bei kiaules laikančių šeimų skaičiaus pokyčių ($R^2 = 0,082$).

4 pav. Ūkių tankumo (ūkių, naudojančių daugiau kaip 1 ha žemės ūkio naudmenų, skaičiaus 100 ha žemės ūkio paskirties žemės ploto 2010 m.) priklausomybė nuo X_3 – galvijus laikančių ūkių skaičiaus pokyčių % per 2003–2010 m. laikotarpį

Fig. 4. Dependence of farm density (households using more than 1 ha of agricultural land per 100 ha of agricultural land in 2010) on X_3 – change in % of number of farms raising cattle over 2003–2010

Pagal atliktos analizės duomenis nagrinėtų veiksmų įtaką ūkių išsidėstymo tankumui galima išreikšti šia dauginare lygtimi:

$$Y = -6,39 + 0,137X_1 + 0,0736X_2 + 0,056X_3,$$

čia Y – žemės ūkio gamyba užsiimančių ūkių tankumas, išreikštas ūkių skaičiumi ploto vienetui; X_1 – kaimo gyventojų tankumas; X_2 – žemės ūkio veiklą vykdančių darbuotojų skaičiaus pokyčių intensyvumas; X_3 – galvijus laikančių ūkių skaičiaus pokyčių intensyvumas.

Daugianarės koreliacijos koeficientas $r = 0,8816$, determinacijos koeficientas $R^2 = 0,7772$, esant patikimumo lygmeniui $t > 2$ (99 %). Likusius 22 % lemia kiti tyrimuose neišnagrinėti veiksniai.

Išanalizavus nustatytas ryšys tarp ūkių skaičiaus ir kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimo. Pvz., porinės koreliacijos lygtyje determinacijos koeficientas tarp ūkių skaičiaus ir visų kaimo gyventojų skaičiaus pokyčių $R^2 = 0,1423$. Tai reiškia, kad mažėjant kaimo gyventojų skaičiui analogiškai mažėja ir žemės ūkio veikla užsiimančių ūkių skaičius. Per 2003–2010 m. laikotarpį vidutiniškai kasmet ūkių skaičius mažėjo po 10,3 tūkst. Per 2007–2013 m. laikotarpį žemės ūkio naudmenas ir pasėlius deklaruojančių ūkių skaičius vidutiniškai kasmet mažėjo po 8,0 tūkst. (2013 m. jų buvo 146,8 tūkst.). Todėl ūkių skaičiaus mažėjimą le-

miančių priežasčių pašalinimas gali turėti teigiamos įtakos išsaugant kaimo gyventojų, žemės ūkyje dirbančių asmenų ir gyvulius laikančių šeimų skaičių bei didinant žemės ūkio gamybos intensyvumą. Viena iš priemonių, stabilizuojančių kaimo gyventojų skaičių, yra urbanistinio karkaso sistemos plėtojimas kaimo vietovėse, atsižvelgiant į žemės ūkio plėtos poreikius. Šiam tikslui atlikti stambųjų kaimo gyvenamųjų vietovių (miestelių ir daugiau kaip 100 gyventojų turinčių kaimų) išsidėstymo ir pokyčių tyrimai.

Gyvenamųjų vietovių klasifikacija

2013 m. Lietuvoje buvo 103 miestai, iš jų 101 turintis aptarnaujamas agrarines teritorijas. Miestai yra kompaktiškai užstatytos gyvenamosios vietovės, turinčios daugiau kaip 3000 gyventojų, iš kurių daugiau kaip 2/3 dirbančiųjų dirba pramonės, verslo bei gamybinės ir socialinės infrastruktūros srityse. Miestų statusą įgijo ir buvusios miesto tipo gyvenvietės, todėl 2013 m. šalyje net 39 miestuose yra mažiau kaip 3000 gyventojų. Pagal įtaką kaimo apgyvendinimo sistemai bei pagal dydį miestus galima suskirstyti taip:

- miestai-administracinių vienetų centrai. Iš jų 5 miestai yra regionų ir apskričių bei savivaldybių centrai, kiti 5 miestai – apskričių bei savivaldybių centrai, o 41 miestas turi tik savivaldybių centrų funkcijas;
- kiti miestai, iš jų 20 miestų, yra stambesni kaip 2 tūkst. gyventojų, o 31 mieste gyventojų skaičius yra mažiau kaip 2 tūkst. žmonių. Iš jų mažiausi: Panemunė (265 gyventojai), Troškūnai (431 gyventojas), taip pat Smalininkai, Kavarskas, Užventis, Dusetos, Pandėlys ir Dūkštas (mažiau nei 1 tūkst. gyventojų). Vidutinis gyventojų skaičius II grupės mieste 2013 m. buvo 2,7 tūkst. žmonių.

Mažiesiems miestams pagal kaimo gyventojų aptarnavimo funkcijas prilygsta kaimo gyvenamosios vietovės – miesteliai. Miestelis – tai kompaktiškai užstatyta gyvenvietė, turinti 500–3000 gyventojų, iš kurių daugiau kaip pusė dirbančiųjų dirba pramonės, verslo bei gamybinės ir socialinės infrastruktūros srityse, taip pat jiems priskiriami tradiciniai miesteliai. Pagal šį įstatymu nustatytą apibrėžimą galima teigti, jog 2011 m. Lietuvoje buvo 240 tradicinių miestelių, 85 iš stambiųjų kaimų naujai išaugę miesteliai, esantys stambiųjų miestų įtakos zonose, ir 138 kiti, atokiau esantys, naujai išaugę miesteliai (iš viso – 463 miesteliai). Likusias gyvenamąsias vietoves sudaro kaimai – istoriškai susiformavę teritoriniai vienetai su gyvenvietė, kuri mažesnė už miestą ir paprastai nėra didesnė nei 5 tūkst. gyventojų. Šiuose tyrimuose smulkiesiems

kaimams priskirti ir viensėdžiai – istoriškai susiformavusios gyvenamosios vietovės, paprastai sudarytos arba kilusios iš vienos sodybos ir turinčios ne daugiau kaip 20 objektų skirtingu adresu¹.

Miestai su miesteliais sudaro urbanistinę karkasą, kurio perspektyvas sprendžia visoms administracinių vienetų teritorijoms parengti bendrieji planai. Atliekant stambiųjų kaimo gyvenamųjų vietovių tyrimus, jos santykinai suskirstytos į 6 grupes priklausančiai nuo gyvenvietės dydžio ir jų išsidėstymo miestų bei miestelių atžvilgiu (stambiosioms kaimo gyvenvietėms priskirti miesteliai, taip pat kaimai, kuriuose 2001 m. arba 2011 m. gyveno daugiau kaip 100 gyventojų). Tai:

A kategorija – priemiesčių gyvenvietės, esančios arti I grupės miestų. Joms priskirti miesteliai ir stambieji kaimai, esantys iki 5 km atstumu nuo Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos miestų ribos ir iki 2–3 km atstumu nuo miestų-savivaldybių centrų ribos. Šios gyvenvietės dažniausiai naudojasi miestų infrastruktūra ir gyventojų aptarnavimo įstaigomis, jos pasižymi didžiausiu užstatymo intensyvumu, tačiau jose gyvenančių žmonių veikla paprastai yra mažiau susijusi su žemės ūkiu. Iš viso šalyje yra 378 priemiesčių gyvenvietės, iš jų stambiausios (skliausteliuose – gyventojų skaičius 2011 m.): Gudiena (1563), Domeikava (5006), Karmėlava II (1585), Ramučiai (2372), Neveronys (2998), Raudondvaris (4142), Ringaudai (2861), Šlienava (1987), Dembava (2450), Ginkūnai (2877), Jašiūnai (1565), Avižieniai (2125), Juodšiliai (1744), Valčiūnai (1874), Kalveliai (1592), Nemėžis (2498), Skaidiškės (4133), Pagiriai (3451), Didžioji Riešė (2520), Rudamina (3981), Zujūnai (1660). Vidutinis priemiesčio gyvenvietės dydis 2011 m. buvo 461 gyventojas;

B kategorija – miesteliai. Iš viso šalyje yra 378 miesteliai, nepriskirti priemiesčių gyvenviečių kategorijai. Pažymėtina, kad 13 tradicinių miestelių yra sunykę ir šiuo metu nebeatlieka miesteliams būdingų socialinių ar ekonominių funkcijų. Tai Lyduvėnai (99), Palėvenė (74), Žemoji Panemunė (64), Gadūnavas (98), Labanoras (59), Truskava (129), Subačius (149), Keturvalakiai (113), Žalpiei (106), Lauko Soda (134), Zibalai (129), Lyduokiai (142) ir Šešuoliai (138). Dar 51 tradiciniame miestelyje gyvena 151–300 gyventojų, 57-iose miesteliuose – 301–500 gyventojų. Dauguma miestelių buvo parinkti ir ugdomi kaip lokaliniai gyventojus ir gamybą aptarnaujantys centrai – ūkių centrinės gyvenvietės. Stambiausi miesteliai yra išaugę iki 1,5–2,0 tūkst. ir daugiau gyventojų. Tai Leipalingis (1552), Rukla (2098), Rumšiškės (1651), Akademija (2807), Babtai (1563), Viduklė (1678), Pilviškiai (2305), Švėkšna (1649), Vėžaičiai (1646),

Krekenava (1636), Baisogala (2034), Kairiai (1850), Kvėdarna (1597), Tirkšliai (1503), Maišiagala (1636). Vidutinis miestelio dydis – 598 gyventojai;

C kategorija – stambieji priemiesčių kaimai, esantys iki 1–2 km atstumu nuo miestelių bei II grupės miestų. Tokių kaimų yra 304, vidutiniškai viename kaime gyvena 220 žmonių. Savo dydžiu jie neprilygsta A kategorijos (priemiesčių) gyvenvietėms, tačiau padidina gretimai esančio miesto ar miestelio urbanizuotos teritorijos plotą bei gyventojų skaičių;

D kategorija – kiti atokiau esantys stambūs kaimai, kurie, be priemiesčių gyvenviečių ir miestelių, buvo plėtojami kaip buvusių kolūkių ir valstybinių ūkių centrinės gyvenvietės. Tokių kaimų yra 617, vidutinis kaimo dydis – 256 gyventojai. Racionalaus dydžio ūkių, kaip teritorinių gamybinių vienetų, kūrimas leido suformuoti palyginti tolygiai išsidėsčiusių gyvenviečių tinklą; jos papildė lokaliųjų centrų vykdomas gyventojų aptarnavimo funkcijas, sudarė galimybę stabilizuoti kaimo gyventojų skaičių: išsikeliančios iš senų vienkiamų bei naujai atsikėlusios žemės ūkio specialistų šeimos kūrėsi ne miestuose, o centrinėse ūkių gyvenvietėse;

E kategorija – kiti stambūs kaimai, vystyti ir išaugę kaip žemės ūkio įmonių gamybinių padalinių centrai ar, esant poreikiui, skirti pramonės įmonėms aptarnauti, miškų ūkio veiklai ir kt. (pagalbinės ir neplėstinės gyvenvietės). Tokių kaimų yra 830, vidutinis kaimo dydis – 147 gyventojai.

Kitų, smulkiųjų, kaimų (įskaitant viensėdžius), arba nepriskirtų jokiai kategorijai gyvenamųjų vietovių, kuriose buvo bent vienas gyventojas, skaičius 2011 m. – 14,3 tūkst. Lyginant su 2001 m. duomenimis, per 10 metų jų skaičius sumažėjo 1626. Pažymėtina, kad stambiosiose gyvenvietėse 2011 m. gyveno 74,5 % visų kaimo gyventojų, o gyventojų mažėjimas intensyvesnis tik smulkiose kaimo gyvenamosiose vietovėse (1 lentelė).

Iš viso Lietuvoje 2011 m. buvo 2507 kaimo gyvenamosios vietovės, kuriose 2001 m. arba 2011 m. gyveno daugiau nei 100 gyventojų. Pagal dydį jos pasiskirstė taip: stambesnės nei 1000 gyventojų – 86, 751–1000 gyventojų – 77, 501–750 gyventojų – 172, 301–500 gyventojų – 433, 151–300 gyventojų – 838, iki 150 gyventojų – 901. Iš jų 337 gyvenvietės (daugiausia – arti stambiųjų miestų) per 2001–2011 m. laikotarpį išaugo iki 100 gyventojų, o 114 gyvenviečių liko mažiau nei 100 gyventojų.

Vien atskirai išsidėsčiusių miestų, miestelių bei stambiųjų kaimų skaičius Lietuvoje – 1926. Stambiosiose kaimo gyvenamosiose vietovėse pastebimas santykinai lėtesnis gyventojų skaičiaus mažėjimas nei likusiuose kaimuose, o Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos rajonuose esančiose stambiosiose gyvenvietėse jų skaičius netgi didėja (2 lentelė).

¹ LR teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas, 1994 m.

1 lentelė. Gyventojų skaičiaus pokyčiai Lietuvos kaimo gyvenamosiose vietovėse

Table 1. Changes in number of population in Lithuanian rural residential places

Rodikliai / Indices	Kaimo gyventojų skaičius, tūkst. / Rural population, in thousands			Pokyčiai per 1989–2001 m. / Changes over 1989–2001		Pokyčiai per 2001–2011 m. / Changes over 2001–2011	
	1989 m. / year	2001 m. / year	2011 m. / year	tūkst. / thousands	%	tūkst. / thousands	%
Priemiesčių kaimo gyvenvietės prie stambiųjų miestų ir savivaldybių centrų (A) / Suburban villages near major towns and municipal centers (A)	146,7	164,4	174,2	+17,7	+12,1	+9,8	+6,0
Atskirai išsidėstę miesteliai ir stambiaji priemiesčių kaimai, esantys prie mažesnių miestų ir prie miestelių (B+C) / Separately located small towns and large suburban villages near smaller cities and towns (B+C)	342,3	330,6	287,8	–11,7	–3,4	–42,8	–12,9
Kiti atskirai išsidėstę stambūs kaimai (D+E) / Other large villages located separately (D+E)	318,9	323,9	279,9	+5,0	+1,6	–44,0	–13,6
Kiti, smulkieji, kaimai ir viensėdžiai (jokiai kategorijai nepriskirtos kaimo gyvenamosios vietovės) / Other small villages and farmsteads (nonecategorized rural residential areas)	380,1	332,8	271,9	–47,3	–12,4	–60,9	–18,3
Iš viso / Total	1188,0	1151,7	1013,8	–36,3	–3,1	–137,9	–12,0

2 lentelė. Kaimo gyventojams paslaugas teikiančių stambiųjų gyvenamųjų vietovių analizė

Table 2. Analysis of large residential areas serving rural residents

Apskritis, rajonas (savivaldybė) / County, district (municipality)	Priemiesčių stambiosios kaimo gyvenamosios vietovės / Existing large-scale rural suburban residential areas		Atskirai išsidėčiusios stambiosios gyvenamosios vietovės (be priemiestinių) / Separately located large residential areas (without suburban areas)			2011 m. gyveno stambio- siose kaimo gyvenvie- tėse, % / Residents who lived in large rural areas in 2011, %	Kaimo gyventojų skaičiaus pokyčiai per 2001–2011 m. laikotarpį, % / Changes in number of rural population during year 2001–2011, %	
	esančios prie miestų- savivaldybių centrų / near cities and municipal centers	esančios prie kitų miestelių ir miestelių / near other cities and towns	miestai ir mies- teliai / cities and towns	kitos kaimo gyvenvietės (be priemiesčių gyvenviečių) / other villages (without suburban areas)	iš viso / total		stambiosiose gyvenvietėse / in large settle- ments	kituose kai- muose (įskaitant viensėdžius) / in other villa- ges (including farmsteads)
Alytaus apskritis / Alytus county	22	29	26	125	151	71,8	–11,9	–22,6
Kauno apskritis / Kaunas county	68	46	68	214	282	79,3	–5,1	–8,1
Klaipėdos apskritis / Klaipėda county	31	38	48	128	176	81,8	–3,0	–16,9
Marijampolės apskritis / Marijampolės county	23	23	41	142	183	76,0	–12,7	–19,6
Panevėžio apskritis / Panevėžys county	30	28	66	142	208	70,5	–15,8	–11,1
Šiaulių apskritis / Šiauliai county	42	39	54	196	250	76,5	–15,9	–26,4
Tauragės apskritis / Tauragė county	21	24	36	103	139	71,1	–16,4	–24,5
Telšių apskritis / Telšiai county	33	13	35	92	127	77,6	–12,6	–24,4

2 lentelės tęsinys
Continued Table 2

Apskritis, rajonas (savivaldybė) / County, district (municipality)	Priemiesčių stambiosios kaimo gyvenamosios vietovės / Existing large-scale rural suburban residential areas		Atskirai išsidėsčiusios stambiosios gyvenamosios vietovės (be priemiesčių) / Separately located large residential areas (without suburban areas)			2011 m. gyveno stambio- siose kaimo gyvenvie- tėse, % / Residents who lived in large rural areas in 2011, %	Kaimo gyventojų skaičiaus pokyčiai per 2001–2011 m. laikotarpį, % / Changes in number of rural population during year 2001–2011, %	
	esančios prie miestų- savivaldybių centrų / near cities and municipal centers	esančios prie kitų miestelių ir miestų / near other cities and towns	miestai ir mies- teliai / cities and towns	kitos kaimo gyvenvietės (be priemiesčių gyvenviečių) / other villages (without suburban areas)	iš viso / total		stambiosiose gyvenvietėse / in large settle- ments	kituose kai- muose (įskaitant viensėdžius) / in other villa- ges (including farmsteads)
Utenos apskritis / Utena county	25	21	44	99	143	58,9	–18,0	–23,6
Vilniaus apskritis / Vilnius county	83	43	61	206	267	73,1	+1,2	–16,1
Iš viso Lietuvoje / Total in Lithuania	378	304	479	1447	1926	74,5	–9,5	–18,6
Iš to skaičiaus rajonai prie didžiųjų miestų / Out of it, in districts around bigger cities								
Kauno rajonas / Kauno district	36	16	21	45	66	85,9	+9,6	+61,7
Klaipėdos rajonas / Klaipėdos district	14	18	14	43	57	83,0	+26,4	–7,1
Panevėžio rajonas / Panevėžio district	13	11	19	34	53	78,5	–7,4	–14,3
Šiaulių rajonas / Šiaulių district	17	9	11	25	36	81,9	–6,8	–34,8
Vilniaus rajonas / Vilnius district	61	18	16	68	84	82,7	+12,7	–4,9

Šaltiniai: VĮ Valstybės žemės fondas archyvas; Statistikos departamentas: 2001–2011 m. gyventojų surašymo duomenys.
Sources: State Land Fund, the Department of Statistics: Census data.

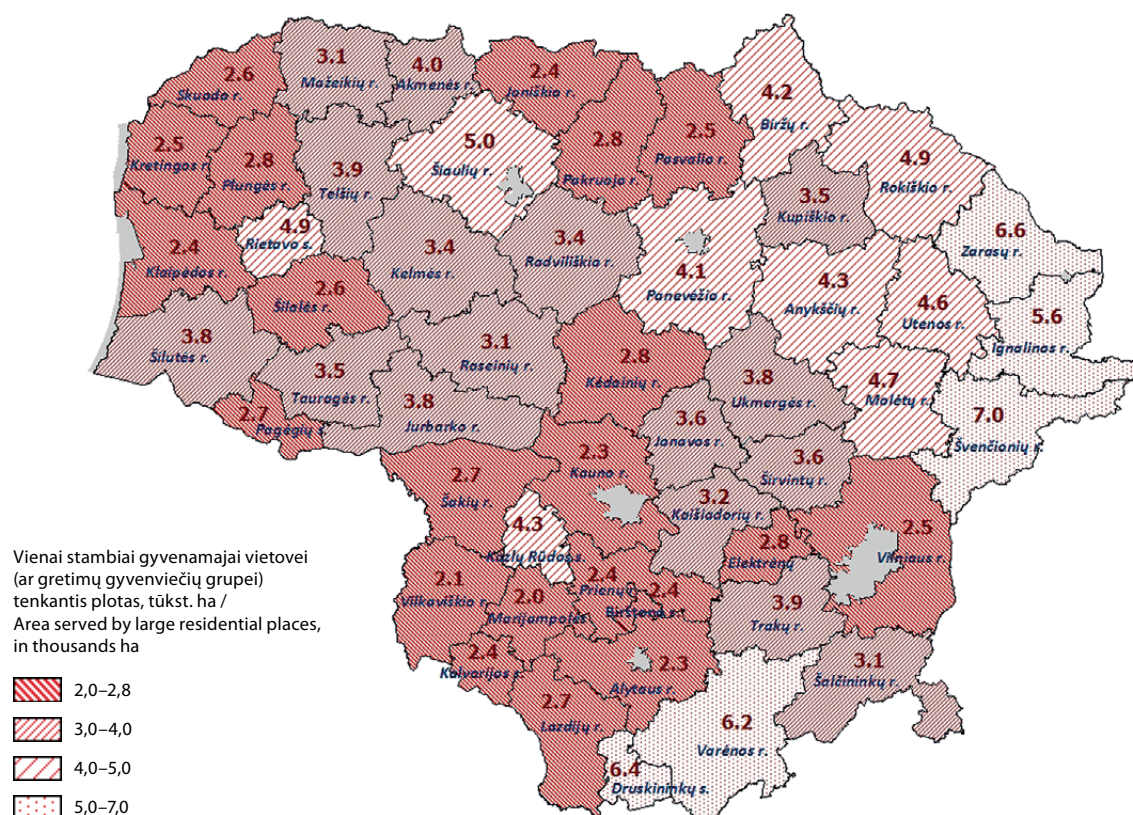
Stambiųjų gyvenamųjų vietovių išsidėstymas ir jų perspektyvų planavimas

Atskirai stambiai gyvenamajai vietai (jų grupei) tenkantis aptarnaujamos teritorijos plotas dėl buvusio planingo žemės ūkio įmonių centrų vystymo šalies teritorijoje yra gana vienodas; šie gyventojų aptarnavimo centrai rečiau išsidėstę tik didesnius miškų masyvus turinčiose savivaldybėse (5 pav.).

Stambiųjų gyvenviečių tinklui išsaugoti ypač svarbu tinkamas urbanistinio karkaso planavimas savivaldybių teritorijų bendruosiuose planuose ir šių planų įgyvendinimas. Nesant valstybės ar savivaldybių priemonėmis vykdomo gyvenamosios statybos ir infrastruktūros plėtros reguliavimo mechanizmo, galimi žymūs kaimo apgyvendinimo sistemos pokyčiai, tarp jų ir turintys neigiamos įtakos žemės ūkio veiklai. Problemiškiausi yra rajonai, kuriuose sparčiai mažėja kaimo gyventojų skaičius ir yra nedaug stambiųjų gyvenamųjų vietovių. Detaliau išnagrinėjus

Zarasų rajono gyvenamąsias vietas nustatyta, jog rajone vienos atskirai išsidėsčiusios stambios gyvenvietės aptarnaujama teritorija – 3,7 tūkst. ha žemės ūkio paskirties žemės ploto (Lietuvoje – 2,0 tūkst. ha). Rajone per 1989–2001 m. laikotarpį vidutiniškai per metus išnykdavo (nėra gyventojų, išliko tik kaimo pavadinimas, reikalingas nekilnojamojo turto objekto adresui registruoti) 6 kaimai, 2001–2001 m. laikotarpiu – 10 kaimų (3 lentelė).

Esant dabartinėms tendencijoms iki 2030 m. rajone gali išlikti tik 30 miestelių ir stambesnių kaip 50 gyventojų kaimų, 70 kaimų, turinčių 11–50 gyventojų, 70 kaimų, turinčių 4–10 gyventojų, ir 120 kaimų, turinčių 1–3 gyventojus, – iš viso 370 kaimų, arba 28 % mažiau, nei yra šiuo metu. Bendras kaimo gyventojų skaičius gali sumažėti iki 8–9 žmonių 100 ha žemės ūkio paskirties žemės ploto (šiuo metu vidutiniškai Zarasų rajone yra 14, Lietuvoje – 26).

5 pav. Atskirai išsidėsčiusių stambiųjų gyvenamųjų vietovių aptarnaujama teritorija kaimo vietovėje
Fig. 5. Territory, served by separately distributed large residential areas

3 lentelė. Kaimų (įskaitant viensėdžius) skaičiaus pokyčiai Zarasų rajone 1989–2011 m. laikotarpiu
Table 3. Changes in number of villages (including farmstead) in Zarasai district from 1989 to 2011

Gyventojų skaičius / Population	Kaimų skaičius / Number of villages			Pokyčiai 2001–2011 m. / Changes over 2001–2011	
	1989 m. / year	2001 m. / year	2011 m. / year	Kaimai / villages	%
daugiau kaip 100 gyventojų / over 100 inhabitants	30	27	22	–5	–18,5
51–100 gyventojų / 51–100 inhabitants	15	15	15	–	–
21–50 gyventojų / 21–50 inhabitants	66	55	40	–15	–27,3
11–20 gyventojų / 11–20 inhabitants	111	96	73	–23	–8,8
4–10 gyventojų / 4–10 inhabitants	229	203	183	–20	–9,9
2–3 gyventojai / 2–3 inhabitants	169	142	113	–29	–20,4
1 gyventojas / 1 inhabitant	64	80	68	–12	–15,0
Iš viso / Total	684	618	514	–104	–16,8
Be to, kaimai be gyventojų / In addition, non-populated villages	109	175	279	+104	+59,4

Šaltinis: Statistikos departamentas: gyventojų surašymo (1989, 2001, 2011 m.) duomenys.
Source: Department of Statistics. Census data.

Racionalaus žemės naudojimo požiūriu kaimo gyventojų ir žemės ūkio veikla užsiimančių žmonių skaičiaus mažėjimas turės neigiamą poveikį žemės ūkio gamybai ir kraštovaizdžiui. Tai – medžiais, krūmais ir piktžolėmis apaugę buvusios dirbamosios žemės laukai, prastos būklės keliai ir melioracijos grioviai, apleistos sodybos, vietomis naujai atsiradę ar tik sezono metu lankomi pastatai, dažnai nebūdingi gamtiniam kraštovaizdžiui. Siekiant tokių pasekmių išvengti, Zarasų rajono savivaldybės teritorijos bendrajame plane numatyta sukurti stabilių bei vystytinų kaimo gyvenamųjų vietovių tinklą, kurį sudarytų 30 atskirai išsidėsčiusių gyvenamųjų vietovių ar jų grupių (1,5 karto daugiau, nei šiuo metu yra kaimo gyventojams teikiančių paslaugas centrų). Tai:

- 6 miestai ir miesteliai – vystytini vietiniai centrai. Vidutinis miestelio dydis 2011 m. – 333 gyventojai. Prie šių centrų prisišliejusį 9 kaimų vidutinis dydis – po 242 gyventojus;
- 13 ūkinės funkcijas galinčių vykdyti kaimų – papildomų vietinių centrų (vidutinis dydis – po 111 gyventojų);
- 11 rekreacines funkcijas galinčių vykdyti kaimų – papildomų vietinių centrų (vidutinis dydis – po 51 gyventoją).

Panašiu principu buvo planuojama vystyti kaimo apgyvendinimo sistemą ir kitose savivaldybėse su palyginti retu stambųjų gyvenviečių tinklu. Jų bendrųjų planų sprendiniuose numatyti perspektyvūs lokaliniai centrai (savivaldybių urbanistiniai centrai) parinkti vadovaujantis kriterijais, išdėstytais toliau:

- didesnis gyventojų skaičius ir tolygus gyvenviečių išsidėstymas planuojamoje teritorijoje;
- esamas potencialas: verslo įmonės ir darbo vietos, mokyklos, prekybos ir buitinio aptarnavimo įstaigos, kiti socialinės infrastruktūros objektai;
- patogi dislokacija kelių ar rekreacinių vietovių atžvilgiu, gera inžinerinė infrastruktūra.

Vystytini lokaliniai centrai diferencijuojami pagal reikšmingumo lygmenis (kategorijas), juose numatomos galimybės išsaugoti arba plėtoti įstaigas ar įmones, kurios reikalingos teikiant viešąsias paslaugas gyventojams ir ūkio subjektams, arba galėtų funkcionuoti kaip verslo paslaugų ar turizmo centrai. Šiuose centruose numatoma sudaryti sąlygas, padidinančias gyvenamosios statybos ir ūkinės veiklos apimtį.

Nepaisant bendruosiuose planuose numatytų urbanistinių centrų ugdymo perspektyvų, atskiruose plotuose toliau mažėja kaimo gyventojų skaičius, išlieka nevienodos šių teritorijų raidos sąlygos lyginant su ekonomiškai išsivysčiusiais regionais. Susidariusių problemų sprendimas galimas tik kompleksškai derinant teritorijų planavimo klausimus su valstybės pa-

ramos priemonėmis. Rekomenduotina, jog rengiant ar tikslinant savivaldybių ir vietos lygmens bendruosius planus būtų detalčiau išnagrinėjama kaimo gyventojų skaičiaus bei žmonių užimtumo pokyčiai, susiformavusių ūkių veiklos perspektyvų galimybės, žemės ūkio teritorijų tvarkymo (racionalių ūkių žemės valdų formavimo, vietinės reikšmės kelių, gyvenviečių gatvių, melioracijos įrenginių, kitų techninės infrastruktūros objektų pagerinimo) poreikis. Tai įmanoma atlikti tik kartu su bendruoju planu atskiroms seniūnijoms rengiant žemės ūkio paskirties teritorijoms tvarkyti ir žemės išteklių naudojimui planuoti skirtus specialiuosius planus – kaimo plėtros žemėtvarkos projektus.

Reikiamų priemonių planavimas bendrojo plano galiojimo laikotarpiui turėtų būti siejamas su kiek įmanoma detalesniu žemės ūkio ir kaimo plėtrai skiriamų lėšų administravimu veiklos subjektams. Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 m. laikotarpiui programiniuose dokumentuose numatyta, jog vienu iš pagrindinių ES paramos kaimo plėtrai tikslų yra didinti visų tipų žemės ūkio veiklos konkurencingumą ir ūkių perspektyvumą, skatinti socialinę įtrauktį, skurdo mažinimą ir ekonominę plėtrą kaimo vietovėse (Kaimo... 2014). Padidėjus žemės naudotojų pajamoms iš ūkinės veiklos bei pagerinus techninę ir socialinę infrastruktūrą, kaimų nykimo procesą įmanoma stabilizuoti. Kartu tai leistų išsaugoti našių žemės ūkio naudmenų plotus, užtikrinti intensyvią žemės ūkio gamybą.

Planuojant priemones, reikalingas savivaldybių urbanistinių struktūrų plėtrai, prioritetas turėtų būti teikiamas miesteliams ir, esant poreikiui, jų tinklą papildantiems kitiems stambiesiems kaimams vystyti; jie turėtų būti visų aptarnavimo zonoje esančių kaimų ir viensėdžių gyventojų traukos centrais. Planuojamų priemonių realizavimo kriterijais turėtų būti gyvenamosios ir kitokios statybos apimtys didėjimas bei jaunų šeimų ir ūkinę veiklą vykdančių kaimo gyventojų skaičiaus išsaugojimas.

Išvados

1. Kaimo gyventojų ir žemės ūkio veiklos subjektų ūkių tankumas savivaldybėse priklauso nuo istoriškai susiklosčiusios apgyvendinimo sistemos ir kaimo vietovėje vykstančių ūkinių bei socialinių pokyčių intensyvumo. Mažiausias ūkių tankumas yra tose savivaldybėse, kur dėl šių pokyčių sparčiausiai mažėja žemės ūkyje užimtų darbuotojų skaičius ir galvijus laikančių ūkių skaičius.
2. Stabiliausias kaimo apgyvendinimo sistemos elementas – miesteliai ir stambieji kaimai, kurių dauguma susiformavo kaip buvusių žemės ūkio įmonių administraciniai ir gamybiniai centrai. Tai sudarė sąlygas palyginti tolygiam stambųjų kaimo gyve-

namųjų vietovių išsidėstymui. Miesteliai ir kaimai, turintys daugiau kaip 100 gyventojų, 2011 m. sudarė 14,9 % visų kaimo gyvenamųjų vietovių, tačiau juose gyveno 74,5 % visų kaimo gyventojų. Vienai atskirai išsidėsčiusiai stambiajai gyvenamajai vietai (jų grupei) šalyje vidutiniškai tenka 2,0 tūkst. ha žemės ūkio paskirties žemės ploto.

3. Kaimo gyvenamųjų vietovių dydžio pokyčius lėmė jų išsidėstymas miestų ir aptarnaujamų teritorijos atžvilgiu. Per 2001–2011 m. laikotarpį gyventojų skaičius stambiuosiuose kaimuose, išsidėsčiusiuose prie miestų-savivaldybių centrų, netgi padidėjo, o kitose stambiose kaimo gyvenamosiose vietovėse sumažėjo 12,9–13,6 %, mažesniuose kaimuose (įskaitant viensėdžius) – 18,3 %.
4. Vienu iš valstybės svertų stambiųjų kaimo gyvenamųjų vietovių plėtrai reguliuoti yra savivaldybių teritorijų bendrųjų planų sprendiniai ir jų įgyvendinimo organizavimas. Šiuose planavimo dokumentuose numatytos parinktų gyventojų socialinio aptarnavimo centrų vystymo perspektyvos, įskaitant infrastruktūros vystymą bei gyventojų ir verslo poreikius atitinkančias priemones.
5. Stambiųjų kaimo gyvenamųjų vietovių raidos planavimas rengiant bendruosius planus turėtų būti sprendžiamas kompleksškai kartu su agrarinių teritorijų tvarkymo klausimais, nagrinėjama kaimo plėtos žemėtvarkos projektuose, ir derinamas su kaimo plėtos programos įgyvendinimo priemonėmis, galimomis realizuoti konkrečiose seniūnijose.

Literatūra

- Aleknavičius P. 2007. Kaimiškųjų teritorijų žemės naudojimo problemos, *Žemės ūkio mokslai* 14(1): 82–90.
- Atkočiūnienė, V.; Giedraitis, B. 2013. Žemės ūkio poveikio kaimo vietovių vystymosi stiprinimo modelis, *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development* 35(1): 13–22.
- Atkočiūnienė, V. Vaišnoraitė, V. 2012. Kaimiškųjų vietovių vystymo strateginio proveržio sąlygos: Dargužių kaimo atvejis, *Žemės ūkio mokslai* 19(3): 180–191.
- Baležentis, A. 2011. Kaimo vietovių raida ir modeliai: darnaus vystymo požiūris, *Management theory and studies for rural business and infrastructure development* 2(26): 9.
- Burinskienė, M.; Lazauskaitė, D. 2010. Mažų miestelių, bažnytkaimių, kaimo gyvenviečių perspektyvos, iš *IV Lietuvos urbanistinis forumas. Urbanistinė drieka: miesto ir kaimo sandūra*, 34–39 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: http://www.saf.ktu.lt/II_puslapiai/Naujienuos/2010urbanforum/PDF%20UF%20leidinys%202010.pdf
- Čereškevičius, S. 2012. Besitraukiančių miestų fenomenas: erdvinės struktūros pokyčiai, revitalizacijos principai ir vystymo galimybės, iš *VI Lietuvos urbanistinis forumas. Šiuolaikiški miestai ir miesteliai: situacija, vystymosi tendencijos, vizija*, 24–32 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/VI/files/File/Urbanistinis%20forumas%20tinklapiui%20WEB.pdf>
- Dringelis, L. 2013. Lietuvos miestai, miesteliai ir kaimai: jų urbanistinių ir demografinių pokyčių įtaka šalies kraštovaizdžio erdvinės struktūros savitumui, *Journal of Architecture and Urbanism* 37(4): 310–323. <http://dx.doi.org/10.3846/20297955.2013.869884>
- European Charter for Rural Areas. 1996. [Interaktyvus], [žiūrėta 2012 m. lapkričio 5 d.]. Prieiga per internetą: <http://assembly.coe.int/ASP/Doc/XrefViewHTML.asp?FileID=7441&Language=EN>
- European regional / spatial planning Charter Torremolinos Charter. 1983. [Interaktyvus], [žiūrėta 2012 lapkričio 30 d.]. Prieiga per internetą: http://xesc.cat/ET2050_library/docs/landuses/policies/1983_European_Planning_Charter.pdf
- Jasaitis, J. 2008. Neurbanizuotų teritorijų plėtos administravimas poindustrinėje visuomenėje, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 1(10): 47–63.
- Jasaitis, J.; Šurkuvienė S. 2006. Neurbanizuotų vietovių šiuolaikinių funkcijų kūrimas, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 2(7): 85–93.
- Kaimo plėtos aktualijos 2014–2020 metų laikotarpiu [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. balandžio 9 d.]. Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija. Prieiga per internetą: <http://www.zum.lt/index.php?1292182156>
- Kasnauskienė, G.; Ambrozaitienė, D.; Svidlerienė, D.; Balandienė, R. 2009. Demografinė statistika Lietuvoje: pokyčiai atkūrus nepriklausomybę, *Lietuvos statistikos darbai* (48): 31–40.
- Kriaučiūnas, E. 2013. Lietuvos kaimo gyvenviečių tinklo kaitos ypatumai 1989–2011 metais, *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje* 1(5): 53–60.
- Kriaučiūnas, E.; Ribokas, G. 2012. Šiaulių apskrities retai apgyventų teritorijų pokyčiai ir demografinės raidos ypatumai, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos* 3(27): 135–143.
- Kuliešis, G.; Pareigienė, L. 2011. Lietuvos regionų depopuliacijos prielaidų tyrimas, *Management theory and studies for rural business and infrastructure development* 5(29): 116–125.
- Lietuvos Respublikos teritorijos bendrasis planas. 2002. *Valstybės žinios*, Nr. IX-1154.
- Morrison, P. S.; Clark, W. A. V. 2011. Internal migration and employment: macro flows and micro motives, *Environment and Planning* 43: 1948–1964. <http://dx.doi.org/10.1068/a43531>
- Niedomysl, T. 2006. Migration and place attractiveness, in *Geografiska regionstudier*. Uppsala universitet. 46 p.
- Pakalnis, M.; Bardauskienė, D. 2012. Žalioji ir rudoji urbanistika, priešprieša ir sąlytis, konformistiniai sprendimai urbanistikoje, iš *VI Lietuvos urbanistinis forumas. Šiuolaikiški miestai ir miesteliai: situacija, vystymosi tendencijos, vizija*, 8–13 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. balandžio 10 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/VI/files/File/Urbanistinis%20forumas%20tinklapiui%20WEB.pdf>
- Stambulo deklaracija dėl gyvenviečių. 1996 [interaktyvus], [žiūrėta 2014 m. balandžio 12 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/LSP/files/STAMBUL.pdf>
- Vidickienė, D.; Melnikienė, R. 2008. Paramos teikimo Lietuvos kaimo regionams kriterijų vertinimas, *Management theory and studies for rural business and infrastructure development* 12(1): 168–174.

RESEARCH OF CHANGES OF RURAL RESIDENTIAL AREAS IN LITHUANIA

P. Aleknavičius, M. Aleknavičius, S. Akelaitytė

Abstract. This paper presents analysis of the statistical census data for municipalities and rural areas, as well as the analysis of general plans for territories of local municipalities. It was discovered, that the decreasing number of agricultural workers and farmers with livestock has influence on density of rural residents and agricultural entities. Large-scale rural settlements are analyzed and grouped according to the location either in suburban, or in separately located settlements including small towns and former central settlements of agricultural enterprises. Analysis of the dynamics of changes in those settlements was also performed. It was discovered that by forming spatial master plans it is possible to regulate the development of rural residential areas. Moreover, it was suggested to choose for development promising localized centers needed for serving agricultural territories and other areas. This would help to preserve productive farmland and to intensify the traditional agricultural activities, especially in problematic areas with rapidly vanishing villages.

Keywords: residential areas, agricultural land, town, village, general plans.

Reference to this paper should be made as follows: Aleknavičius, P.; Aleknavičius, M.; Akelaitytė, S. 2014. Research of changes of rural residential areas in Lithuania, *Journal of Architecture and Urbanism* 38(2): 161–172.

PRANAS ALEKNAVIČIUS

Doctor of Social Sciences, professor at Aleksandras Stulginskis University, Institute of Land Use Planning and Geomatics, Studentų g. 11, LT-53361 Akademija, Kaunas distr., Lithuania. E-mail: pranas.aleknavicius@gmail.com.

Doctor (HP) of Social Sciences. In 1964 graduated Lithuanian Academy of Agriculture, engineer of Land Management. Worked at: National Institute of Land Management, The Ministry of Agriculture of the Republic of Lithuania, Aleksandras Stulginskis University. Candidate of Economic Sciences (1983), Doctor of Social Sciences (1993), Associate Professor (1993), Professor (2009).

Research interests: territory planning, land law, land management, land reform, rural development.

MARIUS ALEKNAVIČIUS

Doctor of Social Sciences (Economics), assoc. prof. at Aleksandras Stulginskis University, Institute of Land Use Planning and Geomatics, Studentų g. 11, LT-53361 Akademija, Kauno r., Lithuania. E-mail: amarius@takas.lt

MSc in Informatics (1995) at Vytautas Magnus University, Kaunas, Diploma in International Business Management (1996) at Vilnius University, International Business School, MSc in Land Management (2000) at Royal Institute of Technology, Stockholm, Doctor of Social Sciences (Economics) (2007) at Gediminas Technical University, Vilnius.

Worked as assoc. researcher in the Lithuanian Institute of Agrarian Economics (2003–2005), lecturer (2008–2010) and assoc. prof. (since 2010) in Aleksandras Stulginskis University. Research interests: land market development, urban sprawl, land use changes.

SIGITA AKELAITYTĖ

Master of land management, at Aleksandras Stulginskis university (Institute of Land use, Planning and Geomatics), Studentų g. 11, LT-53361 Akademija, Kaunas distr., Lithuania. E-mail: sigitakela@yahoo.com.

In 2012 graduated Aleksandras Stulginskis university.

Research interests: territory planning, land management. Worked as territory planner.